

Neo Liberal Politikalar ve Ekonomik Krizler *Neo Liberal Policies and Economic Crises*

Mehmet KARAGÜL

Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, mkaragul@mehmetakif.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş 25 Eylül 2020

Düzeltilme Geliş 20 Kasım 2020

Kabul 21 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Refah, Kriz, Gelir dağılımı, Sermaye Birikimi, Kar Maksimizasyonu

© 2020 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Ekonomik kriz, en basit şekli ile toplumun büyük bir çoğunluğunun talep veya arz oluşturamama nedeniyle iktisaden etkisiz hale gelmesiyle ekonomik hayatın işlemez bir hal almasıdır. Ekonomik krizlerin en önemli yansıması ise ülkedeki servetin yeniden dağılımına olan etkisidir. Bu güne kadar yaşanan ekonomik darboğazlar, hâlihazırda uygulanmakta olan kar maksimizasyonu ile sermaye birikimini temel hedef edinen Neo liberal politikalara dayalı kapitalist iktisadi anlayışın, kriz doğurganlığı gibi önemli bir özelliğini ortaya koymaktadır! Çünkü kar maksimizasyonu amacıyla emeği ile çalışan geniş toplum kesimlerinin ücretleri olabildiğince düşürüldüğü için toplumun büyük bir bölümü mevcut iktisadi varlıklarıyla birlikte alım gücünü de kaybederken, dar bir kesim ise söz konusu krizlerden her seferinde biraz daha güçlenerek çıkmaktadır. Bu çalışmada gerek ulusal, gerekse küresel ölçekte gerçekleşen iktisadi krizler, kapitalist sistemin kendisi ve sahipleri için gerçekten arzi bir durum olup olmadığı, teorik alt yapısı tarihi tecrübeler üzerinden irdelenmeye çalışılacaktır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received 25 September 2020

Received in revised form 20

November 2020

Accepted 21 November 2020

Keywords:

Welfare, Crisis, Income Distribution, Capital Accumulation, Profit Maximization.

© 2020 PESA All rights reserved

ABSTRACT

The economic crisis, in its simplest form, is that the economic life becomes ineffective when the majority of the society is economically ineffective due to the inability to create demand or supply. The most important reflection of the economic crises is the effect on the redistribution of wealth in the country. The economic bottlenecks experienced to date reveal an important feature of the capitalist economic understanding based on Neo liberal policies, which is the main target of capital accumulation. As the wages of large society groups working with labor as a result of profit maximization have been reduced, a large part of the society has lost its existing economic assets and purchasing power, while a narrow segment has been strengthened as a result of these crises. In this study, the economic crises that take place both on a national and global scale, whether the capitalist system is really an incidental situation for itself and its owners, will be examined through its theoretical background and historical experience.

GİRİŞ

İktisat, insanoğlunun kendi varlığını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu her türlü gereksinimleri karşılayabilecek mal ve hizmetlerin üretilmesi ve bunların temini için gerekli olan alım gücümün oluşturulmasını sağlayan faaliyetler bütünü olduğu genel kabul gören bir gerçekliktir. Dolayısıyla iktisadi faaliyetlerin başarısını için ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin üretilmesi ile bunların temini için gerekli olan gelirin eş zamanlı ve dengeli bir biçimde sağlanmış olması temel şarttır.

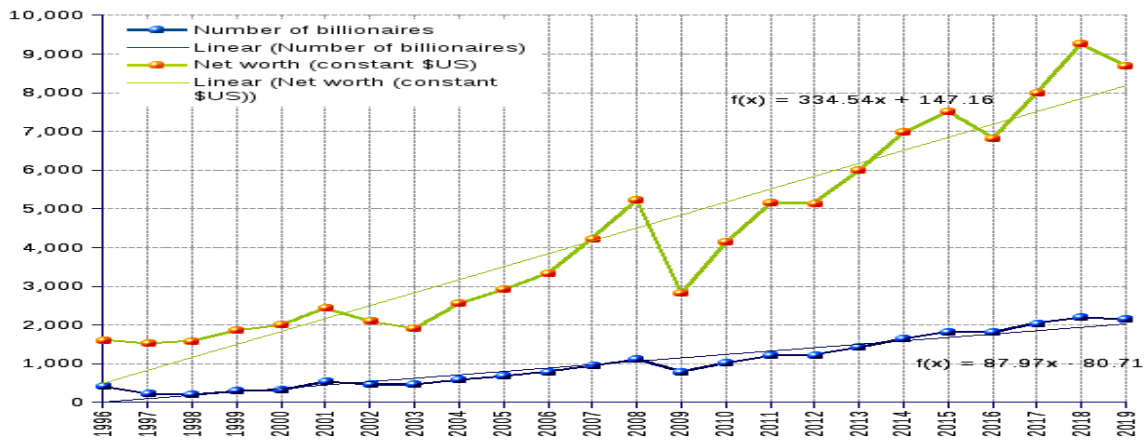
Bu anlamda mal ve hizmet üretimindeki yetersizlikler ile ortaya konana gelirin dağılımındaki dengesizlikler/adaletsizlikler iktisadın en temel sorunu, bir diğer ifade ile ekonomik kriz olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıkça rastlanan söz konusu arızı sorunların daha fazla yaşanmaması ve böylelikle insanlığın refah seviyesinin genel anlamda daha iyi bir konuma taşınabilmesi için bugünkü iktisadi düşünce yapılarında ve uygulamaya konan politikalarda ne tür bir değişikliğe gidilmesi gerektiği bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Hale hazırda yaşanmakta olan ekonomik sorunların temelinde üretim ve gelir yetersizliğinden ziyade özellikle gelir dağılımında yaşanan adaletsizliğin, önemli bir etken olduğu göz ardı edilemeyecek çok ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Neo liberal yaklaşımın; kar maksimizasyonu ve sermaye birikimi ile ekonominin ahlaki bir kaygısı yoktur şeklindeki temel içgüdülerini yeniden gözden geçirmesi gerektiği muhakkaktır. Klasik iktisadın “her arz kendi talebini oluşturur” fikrinin ekonomik hayatta karşılık bulması kanımızca birçok sorunun çözümüne katkı sağlayacaktır. Bunun gerçekleşmesi ise ekonomik planlamalarda kar maksimizasyonu ile sermaye birikimi hedefleri yerine, ihtiyaç için üretim anlayışının hakim kılınması ile büyük ölçüde mümkün olacaktır.

Söz konusu sorunlar ve bunların ortadan kaldırılabilmeleri amacı doğrultusunda ele alınan bu çalışma; klasik iktisat teorisinin temel ilkeleri ile geçmişten bugüne görülen ekonomik krizler arasında ki muhtemel ilişkinin tarihi yaşanmışlıklar üzerinden ortaya konmasını hedeflemektedir.

1. Kapitalizmin ve Neo liberal Politikaların Başarısı

İktisadın asıl gayesi; yeterli düzeyde istihdam, gelir ve üretim gerçekleştirerek insanlığın ihtiyaçlarını karşılamak olmasına rağmen, söz konusu hedef bağlamında dünya ekonomisi mevcut haliyle ciddi eleştiriler almaktadır. Çünkü bugün dünyaya hâkim olan Neoklasik iktisat teorisinin, iktisat adına edindiği hedef, genel anlamda insanlığın refahını sağlamaktan ziyade kar maksimizasyonu ile çok dar bir grubun çıkarına hizmet eder yapıda olduğu muhakkaktır. Dolayısıyla söz konusu yöntem ve hedefin ortaya çıkardığı sosyo-ekonomik yapının kabul edilebilirliği mümkün değildir. Ortaya çıkan olumsuz yapının boyutlarını ortaya koyabilmek adına aşağıda paylaşılan verilerin oldukça dikkat çekici olduğu kanaatindeyiz.

Grafik 1: Dünya Milyarder Sayısı ve Toplam Serveti (1996-2019)

Kaynak: https://stats.areppim.com/stats/stats_rich_19_trend_usdxnabr.htm

<https://www.forbes.com/billionaires/#2d552186251c>

Grafik 1'de yer alan veriler dikkate alındığında, Neoliberal politikaların, hedef edindiği sermaye birikimi oluşturma konusunda bir hayli başarılı olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Grafikte görüldüğü üzere, 1996 ila 2019 yılları arasında dünyadaki Dolar milyarderi sayısı yaklaşık iki katına çıkarken, kontrol ettikleri servetin beş kat arttığı görülmektedir.

Öte yandan dünyadaki yoksulluk ve adaletsizlik karşısında, iktisadi, politik ve insani çaba göstermeyi amaçlayan sivil toplum kuruluşu OXFAM'ın 2019 yılı Raporunda en zengin ile en fakir arasındaki farkın giderek açıldığı ortaya konmuştur. İlgili Raporda dünyanın en zengini 26 kişinin gelirinin, en yoksul 3 milyar 800 milyon kişinin gelinine eşit olduğu ifade edilmektedir. Bir önceki Raporda ise aynı gelire sahip olan zengin sayısının 43 olduğu görülmektedir. Ayrıca geçen yıl dünya Dolar milyarderlerinin toplam gelirinin, 900 milyar Dolar arttığı, bu artışa göre milyarderlerin günlük kazancı 2,5 milyar Dolar olduğu anlaşılmaktadır. Buna karşılık, dünya nüfusunun yarısına denk gelen en yoksul kesimin gelirinin ise yüzde 11 azaldığı yine aynı Raporda yer almaktadır.

Adaletsiz vergi sistemine de değinilen Rapora göre, dünya nüfusunun yarısından daha çok gelir elde eden az sayıdaki milyarder, yaklaşık 7,6 trilyon Doları vergiden kaçırırken, en yoksul yüzde 10'luk kesim, kazancına oranla en yüksek vergiyi ödemektedir (Oxfam, 2019: 62).

Ayrıca Raporda, en zengin yüzde 1'in ödediği verginin yüzde 0,5 oranında yükseltilmesi halinde; hale hazırda okul imkânı olmayan 262 milyon çocuğa okul veya yetersiz sağlık hizmetlerinden dolayı ölen 3 milyon insana sağlık hizmet verilebileceği yer almaktadır (Oxfam, 2019: 12).

Ayrıca OXFAM'ın 2017 yılı Raporuna göre; son yıllara dair gelir dağılımındaki çarpıklığı ve dünya genelindeki fakirliği yansıtan bazı veriler aşağıda paylaşılmaktadır.

2015'ten bu yana dünyadaki en zengin % 1'in varlığındaki artış, geri kalan % 99'un varlık artışından fazla olmuştur.

En zengin 8 kişinin mal varlığı, dünyanın en fakir yarısının serveti kadardır.

1988 ile 2011 döneminde en fakir % 1'in kazancındaki yıllık artış 3 Doların altında kalırken, en varlıklı % 1'in geliri 182 kat artmıştır.

Kârı doruklaştırma stratejisi ile sermaye oluşturmaya hedefleyen ve bugüne kadar söz konusu hedef doğrultusunda kayda değer başarı sağlayan Neo liberal iktisadi yaklaşımın, neden olduğu olumsuz etkiler, sadece sosyo ekonomik alanda değil, gezegenin yaşanabilirliği konusunda da kendisini göstermiş durumdadır. Çünkü kârı yükseltme ve sermaye biriktirme gayesi ile daha çok üretim gerçekleştirebilmek için hammadde ve enerji kaynakları ciddi hiçbir denetime tabi olmadan tüketilmek suretiyle bir yandan tabii varlıklar yok edilirken, öte taraftan su, toprak ve hava, kirletilmesi sonucu canlılar için kullanılabilir özelliklerini kaybetmektedirler.

Dünyadaki gelir dağılımı adaletsizliğiyle ilgili veriler tabii ki bunlarla sınırlı değil. Hal böyleyken ortaya çıkan yoksullukla birlikte, dünyada artan adaletsizlik ve dünyanın yaşana bilirliğini kaybetmesi kriz olarak algılanmazken, sadece sermaye kuruluşlarının sahip olduğu birikimleri nemalandırmada yaşadıkları aksaklıkların kriz olarak değerlendirilmesi, üzerinde ciddiyetle durulması gereken bir konu olduğu muhakkaktır.

2. İktisat Yazınında Ekonomik Kriz

Ekonomik kriz, en basit şekli ile mevcut iktisadi sistemin, toplumun büyük bir çoğunluğunun talep ve arz oluşturmama nedeniyle iktisaden etkisiz hale gelmeleriyle ekonomik hayatın işlemez bir hal almasıdır. Dolayısıyla iktisadi krizler, toplumun büyük bir kesimi için kabullenilmesi zor ve bir o kadar da iktisadi anlamda olumsuz bir hal anlamına gelmektedir. Çünkü geniş toplum kesimleri için kriz; mevcut iktisadi konumun; gelirin, alım gücünün ve servetin, tamamının ya da belli bir kısmının kaybedilmesi diğer bir ifade ile el değiştirmesi anlamına gelmektedir.

Bu anlamda kriz olarak yaşanan iktisadi olayların, servetin yeniden dağılımından başka bir şey olmadığını kabul emek durumundayız. Dolayısıyla geniş toplum kesimleri mevcut alım gücünü ve devamında servetlerini kaybederken, ülkedeki toplam servette herhangi bir azalma olmamakta, sadece toplumun genelinin fakirleşmesi nedeniyle, toplam talepte ekonomik kriz olarak nitelenebilecek bir daralma meydana gelmektedir. Bu süreçte geniş toplum kesimlerinin elinden çıkan servetin, dar ve elit küçük bir gurubun kontrolüne geçtiği görülmektedir. Bu nedenle, krizlerde toplumun ekseriyeti ciddi manada iktisadi kayba uğrarken, çok az bir kesimin aynı ölçüde krizden güçlenerek çıktığı inkar edilemez bir gerçekliktir. Ekseriyetle, krize giriş aşamasında borçlu olanlar kriz mağdurlarını oluştururken, krize alacaklı girenler yani borç verenler ise krizden güçlenerek çıkmaktadırlar.

Geçmişten bugüne iktisadi hayatta yaşanan değişim ve kullanılan yeni araçlar nedeniyle ekonomik krizlerin ortaya çıkış şekli farklılık gösterse de olayın asli nedenlerinde anlamlı bir değişim gösterebilmek mümkün değildir. Kanımızca Klasik iktisadın ortaya attığı “Her arz kendi talebini oluşturur” savı işletilemediği/işletilmediği için insanlık ekonomik krizlerle yüzyıllardır mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Bu savın işletilmemesi esasen emeğin/insanın/toplumun üretimden hak ettiği payı alamamasına bağlıdır. Eğer emek, hak ettiği ücreti alabilmiş olsa; her arz kendi talebini oluşturacağından, krizlerin asli nedeni olan talep yetersizliği sorunu da ortaya çıkmayacaktır. Lakin böyle bir durumda Kapitalizmin sermaye birikimi yapabilmesi de mümkün değildir.

Her şeye rağmen, sermaye birikimi hedefinden vazgeçmeyen kapitalizm, böylelikle daralan talebe çözüm bulabilmek için, büyük ölçüde üretim aşamasında emekten sakındığı ücretle oluşturduğu sermayeyi, geliştirdiği sermaye piyasası araçlarıyla yine mağdur kesime borç vererek daralan talebi canlandırmaya çalıştığı görülmektedir. Böylelikle daralan talep geçici olarak aşılmaya çalışılırken, bir sonraki aşamada söz konusu borçların ödenememesi, bankalar üzerinden yeni bir krizin gelişmesine neden olmaktadır. Bu yeni krizin çözümü için borçluların ipotekli mal varlıkları/servetlerinin alacaklı konumunda olan sermaye sahiplerinin mülkiyetine geçmesi tek çare olarak görülmektedir!

Kriz çeşitleri, ekonomik krizler, içinde bulunulan dönemin, şartlarına göre farklı şekilde gelişip, yaşanan ülke üzerinde değişik etkiler doğurabilmektedir. Literatürde 1. 2. ve 3. Nesil krizler olarak nitelendirilen krizlerden ilki, yani birinci nesil krizler, bütçe açığı nedeniyle hükümetin para basması sonucu döviz piyasalarında ortaya çıkan dengesizliğin doğurduğu olumsuzluklar şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tür krizleri para piyasaları krizi olarak da tanımlamak mümkündür.

Ülkenin makro dengeleri yerinde ve iç piyasalarda herhangi bir dengesizlik söz konusu olmamasına rağmen, özellikle sermaye piyasalarındaki serbestlik/kontrolsüzlük nedeniyle daha ziyade dış kaynaklı gelişen beklenmedik hareketlerden dolayı ülkede uygulanan sabit döviz kurunun sürdürülemez bir hal alması, 2. Nesil krizler olarak ifade edilmektedir (Durmuş, 2010: 32-35). Literatürde bu tür krizlerin bir diğer tanımlaması döviz piyasası krizleridir.

Esasen bankacılık sektörünün ilk aşamada aşırı kar beklentisiyle dağıttığı riskli kredilerin geri toplayamamasıyla ortaya çıkan ekonomik daralma, 3. Nesil kriz modellemesinin gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu tür krizleri 1990’lı yıllarda Latin Amerika, Asya ve ülkemizde yoğun bir şekilde görüldüğünü ifade etmek durumundayız. Özellikle Asya ülkelerinde ortaya çıkan bu kriz, bankacılık ve para krizlerinin bir birini tetiklemesiyle yayılma göstermiş ve sektörler arası etkileşimle kriz kısır döngüsü engellenemez bir hal almıştır. Bankaların dış finansman ile elde ettiği mevduatı daha ziyade konut ve tüketim alanında kullandırmaları, ilerleyen dönemde söz konusu borçların çevrilmesini imkânsız hale getirmiş ve bu yapı ülkedeki birçok sektörü menfi yönde etkilemek suretiyle krizin ülke hatta bölgesel bir krize dönmesine neden olmuştur (Karagül, 2001: 208)

3. Ekonomik Krizin Nedenleri

Bu âlemde her ne var ise mutlak surette belli bir denge üzerine kurgulandığı muhakkaktır. Madde âleminde açıkça gözlemleyebildiğimiz bu gerçeğin, sosyal alanlarda varlığını inkâr etmek mümkün değildir. Dolayısıyla iktisadi hayatta ortaya çıkan ve kriz diye adlandırılan,

toplumun büyük bir kesimi için ciddi manada ekonomik kayba neden olan bu hal, esas itibariyle ekonomik sistemdeki unsurların kendi aralarındaki dengesizliğine bağlı ortaya çıkmaktadır.

İktisadi krizlerin nedenlerini irdelerken, konuyu iki ayrı pencereden ele almanın daha anlamlı olacağı kanaatindeyiz. Bunlardan ilki, krizin ortaya çıkmasına neden olan ve konunun nesnel (görünür) yönü arz ve talep dengesizliği iken, diğeri bu dengesizliğin felsefi temellerini oluşturan uygulamadaki iktisadi sistemin temel içgüdüdür. Ancak günümüz dünyasında iktisadi kriz konu edildiğinde olayın hep yüzeysel ve görünür tarafını teşkil eden arz ve talep dengesizliği ve bunun ortaya çıkardığı iktisadi ve sosyal sorunlar üzerinde yoğunlaşılırken, bu sürecin düşünsel tarafı üzerinde yeterine durulduğunu söyleyebilmek oldukça zordur.

Ekonomik Krizin Nesnel Nedenleri: Ekonomik krizler, yukarıda da bahsedildiği üzere, arz ve/veya talep yetersizliği nedeniyle ülke ekonomisinde ortaya çıkan arızı bir durumdur (Darıcan, 2013: 41). Bu süreçte talep yetersizliğinin; bir başka ifade ile toplumun geniş bir kesimini oluşturan emeğin üretimden hak ettiği payı alamamasının önemli bir etken olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü emeğin gelirindeki yetersizlik, onun talebini olumsuz yönde etkilerken, talepteki daralma ise bir sonraki aşamada üretimin azalmasına yol açmaktadır. İkinci aşamada ise arzdaki düşüşe bağlı istihdam imkânları azaldığı için talepteki daralma, artan işsizlik üzerine daha da derinleşerek yeni bir boyut kazanmaktadır (Dullien, 2010: 101). Bu süreç, mevcut iktisadi krizin bir anlamda kronikleşmesi anlamına da gelmektedir.

Ekonomik krizin bir başka nedeni ise üretim imkânlarındaki daralmaya bağlı arzda meydana gelen düşüştür. Söz konusu daralmada; kuraklık, doğal afetler, savaşlar vb. nedenler etkili olabildiği gibi üretim faktörlerinin fiyat artışları da menfi etki gösterebilmektedir. Bu tür bir arz daralması, devamında milli gelirden azalmayla birlikte, işsizlikte artış ve dolayısıyla talepte düşüşe neden olmaktadır. Talepteki bu daralma, arz kaynaklı ortaya çıkan iktisadi krizin, talep yetersizliği ile derinleşerek bir başka evreye geçişine neden olabilmektedir.

Ayrıca ülkede yaşanan siyasal kargaşa, darbe ve alınan bir takım iktisadi ve siyasal kararlar, her ne kadar ekonomi dışı gelişmeler olsa da ülkedeki belirsizliği arttırması ve güven ortamını ortadan kaldırması sebebiyle yatırımlarla birlikte zaruri olmayan tüketim talebinin azalmasına neden olabilmektedir (Şen ve Aktan, 2001: 6).

Diğer yandan küresel devletlerin yayımlacı politikalarına ilaveten, gelişmekte olan ülkelerin yürüttüğü liberal anlayışa dayalı açık kapı yaklaşımı, bir taraftan söz konusu ülkelerin küreselleşme çabalarına destek olurken, diğer yandan kendilerinde dış etkilere dayalı krizlerin yaşanmasına neden olabilmektedir (Darıcan, 2013; 41). Bu anlamda uluslararası sermaye piyasalarının aşırı büyümesi ve söz konusu sermayenin hiçbir denetim ve kontrole bağlı kalmaksızın ülkeden ülkeye başıboş bir şekilde dolaşabilir olması, ekonomik yapısı güçlü olan ülkelerde bile krizlere neden olabildiği göz ardı edilmemelidir (Kotte, 2010: 308).

Görüldüğü şekliyle kaynağı ve niteliği ne olursa olsun ekonomik krizler, bir şekilde talep ve arzda meydana gelen daralmalardan ibarettir. Klasik teorinin öne sürdüğü “her arz kendi talebini oluştur” fikrinin işletilmemesi, yaşanan birçok krizin asıl kaynağını teşkil etmektedir. Dolayısıyla konunun bu boyutunu ele alandan bugünkü ve yarınki iktisadi krizlerin üstesinden gelebilmek mümkün olmayacaktır.

4. Kapitalizm ve Neo Liberal Politikalar

Bu noktada ilk önce Kapitalizm ve Neo liberal politika kavramlarını açıklamanın ve birbirleriyle olan yakın ilişkiyi ortaya koymanın zaruret teşkil ettiği muhakkaktır. Bugün uygulamada olan ve serbest piyasa ekonomisi ya da liberal ekonomi olarak ifade edilen iktisadi sistemin genel kabul gören bir diğer adı kapitalizmdir. Ancak esasta kapitalizmin ifade ettiği anlam ile serbest piyasa ekonomisi ile nitelenen aynı şeyler değildir. Kapitalizm söz konusu ekonomik sistemin felsefesini ve hedefini ortaya koyarken, diğeri bu hedefe ulaştıracak olan yol, yöntem ve araçları ifade etmektedir (Manisalı, 2004; 90). Çünkü mevcut ekonomik sistemin nihai hedefinde insanın/toplumun refah ve mutluluğundan ziyade, karı

doruklaştırmak suretiyle, sermaye birikimini oluşturmak yatmaktadır. Bu noktada serbest piyasa anlayışına dayalı neo liberal düşünce, güçlüye daha güçlü olma fırsatı tanıyarak, nihai hedefin gerçekleşmesine imkân sunan ekonomik politikaları ifade etmektedir. Çünkü kontrolün bulunmadığı ve her şeyin serbest olduğu bir ortamda güçlü karşısında zayıfın yaşama şansı söz konusu değildir.

5. Kapitalist Ekonominin Krize Yatkınlığı

Neo liberal politikalarla ekonomik sistem sürekli; “kriz, çözüm hipotezleri, geçici çözüm ve tekrar kriz” şeklinde işlerliğini devam ettirmektedir. Sistemin bu şekilde çalışmasının sahip olduğu zihniyetle olan ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Çünkü temel hedefi “kar maksimizasyonu ile sermaye birikimi oluşturmak” olan kapitalizm her bir kriz aşamasında çok sayıdaki aktörün piyasadan çekilmek zorunda kalmasıyla hedefine bir adım daha yaklaşmakta olduğu yukarıdaki paylaşımlardan da açıkça görülmektedir. Çalışmanın devamında bu düşüncenin felsefi altyapısı verilmeye çalışılacaktır.

i. Homoekonomikus: Bu konuda en önemli belirleyici etkenin, Klasik iktisadi düşüncenin insana bakış şekli olduğu kanaatindeyiz. Klasik iktisadın homoekonomikus olarak tanımladığı insan; kişisel fayda düzeyini maksimum yapmaya çalışan, Jeremy Bentham’a göre (1781), söz konusu hedefe ulaşmak adına her türlü faaliyeti normal kabul eden, dolayısıyla hiçbir ahlaki ve toplumsal değer kaygısı taşımayan, bencil bir varlık olarak kabul ettiğini genel yaklaşımlarından çıkarmak mümkündür (Vriend, 1996: 265; Akyıldız, 2008: 30). Aynı şekilde Neoklasik iktisadın homoekonomikus olarak tanımladığı insanı; her türlü duygu ve değerden uzak; üretme, kazanma ve tüketimin dışında hiçbir gayesi ve beklentisi olmayan; karakter, iyilik, dürüstlük ve onur gibi ruhsal/insani özelliklerden yoksun bir varlık (Yay, 1993: 181), olarak öngördüğünü ifade etmek yanlış olmasa gerek. Aynı zamanda Klasik iktisat insanı, doğadaki iki egemen efendinin, haz ve acının yönetimi altında hareket ettiğini kabul ederken, bütün güdülemi hale hazırdaki ya da ihtimal dâhilindeki haz umuduna bağladığı kabul edilmektedir (Ulaş, 2002: 648). Söz konusu düşüncenin kendisine anlam kazandırdığı ideal düzen anlayışı ise herkesin kendi fayda düzeyini maksimize etmesi halinde toplumsal faydanın da en iyi düzeye çıkacağı iddiasına dayanmaktadır. Böylelikle toplumsal refah düzeyi de en yükseğe ulaşacaktır!

ii. Tanrısal özellikler yüklenen Rasyonel İnsan: Konunun bir diğer ayağını ise rasyonel insan tanımlaması oluşturmaktadır. Avrupa’da yüzyıllar boyunca sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın taassup içindeki Kilise’nin öncüllüğünde kurgulanması, “Orta Çağ Karanlığı” olarak bilinen ve Avrupa toplumu açısından çok kötü ve ağır yaşanmışlıkların tarihteki yerini almasına neden olmuştur. Bunlara ilaveten, ilgili dönemde Avrupa toplumunun yaşadığı iktisadi ve sosyal travmalarla, karşılaştığı askeri yenilgiler, öncelikle aydınlar arasında Kilise ile olan söz konusu yakın ilişkinin sorgulanmasına neden olurken, bunla birlikte ilgili sürecin laikliğin haklı gerekçesi olarak da değerlendirmesi mümkündür. Avrupa toplumunun aydınlanmasına kapı aralayan bu deneyimlerle, hayatın her alanından dışlanan Kilise ve Tanrı’nın yerine, onlara ihtiyaç duymayacak nitelikte üstün özellikleri olan, hata yapmaktan uzak, ekonomik temelli yeni bir insan anlayışının geliştirildiğini görüyoruz. Bu anlayış aynı zamanda Avrupa’da tekrar hermistci (tanrısal insan) anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Homoekonomikus’un varoluş nedeni olan öznel faydayı doruklaştırma hedefine ancak temel özelliği olan akılcı/rasyonel seçim yapabilmesiyle ulaşabileceği öngörülmektedir. Aynı zamanda Homo Economicus’un akılcı seçim yapabilmesiyle her türlü ekonomik sorunların da ortadan kalkacağı düşünülmektedir (Bakır ve Bahtiyar; 2017: 243). Bu yapıdaki bir bireyin rasyonel insan olarak kabul edildiğini görmekteyiz. Akılcı davranış içinde olan rasyonel insan söz konusu özelliği ile hayatının her aşamasında duygusallıktan uzak bir tavırla, ihtiyacı olan bütün isabetli bilgiyi elde etmiş olarak, kar zarar analizini en doğru bir şekilde yapmak suretiyle en isabetli kararı verebilen kişidir (Samson, 2014: 1; Gintis, 2004: 52). Sözü edilen bu yetenekleri topluca ele aldığımız zaman, rasyonel insan olarak tarif edilen varlığın, her türlü eksiklikten uzak mükemmel bir suje/Tanrıya işaret ettiğini söylemenin hatalı olmadığı kanatindeyiz (Kaplan, 2014: 37-41).

iii. Rasyonel İnsanın Ortaya Çıkışı: Tabii düzeni savunan Fیزیokrat yaklaşım, "laissez faire,- laissez passer..." olarak bilinen "bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler" sloganı ile mevcut liberal ekolün fikri temellerini oluşturmuştur. Söz konusu düşünce, piyasaların tam kullanım halinde kendiliğinden dengesini bulacağı tezi, A. Smith'in geliştirdiği görünmez el düşüncesi ile çok daha sağlam temellere oturmuş oldu (Yayla, 1993: 180).

Fیزیokrat yaklaşımın tabii düzeni ortaya atmasında, doğal yaşamın en genel faaliyeti olan tarıma bağlı üretimi önemsemesi önemli bir etkidir. Bunun bir yansıması olarak Fیزیokrat yaklaşım, Tanrının yeryüzünde koyduğu doğal sisteme/yapıya güvenmesi mecburiyetine bağlı olarak, iktisadi ve sosyal faaliyetlerin bütünü üzerinde de hiçbir müdahalenin yapılmaması gerektiğini savunmaktadırlar (Jose, 2011: 36).

Fیزیokrat yaklaşımın ortaya koyduğu tabii düzen; mevsimlerin oluşumu, gezegenlerin dolaşımı, bitki ve hayvanların kendi türlerine uygun varlıklarını devam ettirmeleri bakımından Tanrı'nın koyduğu doğal işleyiş yönüyle isabetli bir yaklaşımdır. Dolayısıyla bunlara insanoğlunun yaptığı yersiz müdahaleler eko sistemi bozmaktadır. Ancak bu yaklaşımın ekonomik ve sosyal yaşam için geçerli olduğunu iddia etmenin, yerinde bir tutum olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü insan; duyguları, öfkesi, sevinci ve değerleri ile diğer varlıklardan farklı, çok yönlü bir yapıya sahiptir. Bu özellikleri ile doğru ile yanlış, iyi ile kötü arasında devamlı tercih yapmak zorunda kalmaktadır. Doğal olarak söz konusu tercihlerinde sürekli rasyonel bir tutum sergileyebilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla irade ve seçim yapabilme özelliğinden yoksun olan varlıklar için Yaratıcı iradenin oluşturduğu içgüdü veya fitrat olarak adlandırdığımız tabii sistem düşüncesini, doğru ile yanlış arasında sürekli seçimde bulunmak mecburiyetinde olan insan için geçerli kılmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Neo klasik iktisadi düşünce, bugün her ne kadar serbest piyasa ekonomisi anlayışı gereğince kamuyu ekonomik hayatın dışında tutma çabası sarf etse de kendisinin bu günkü konumuna gelme sürecinde devletle olan ilişkisinin aynı olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Avrupa'nın net sermaye birikimi oluşturduğu dönemin 1500 ile 1700 yıllara rastlayan ve mutlak devletçiliği uygulayan Merkantilist dönem olduğunu inkâr edebilmek mümkün değildir. Benzer şekilde başta Almanya ve ABD olmak üzere bugün gelişmiş ülkelerin tamamı sanayileşme süreçlerinde koşulsuz devletçi politikalara sığınmışlardır. Ancak kendi gelişme süreçlerini tamamladıktan sonra, etkinlik sahalarını rahatça genişletebilmek için diğer ülkelerin korumacı politikalarından uzak durmasını istediklerine şahit oluyoruz (Aydın, 2003; 5)

Neo klasik iktisadın gerek homoekonomikus anlayışı, gerekse rasyonel insan iddiası, hep serbest piyasa ekonomisinin önünü açmak düşüncesiyle, kamunun ekonomiye müdahalesinin yersizliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Ancak yukarıdaki anlatımlar göstermektedir ki söz konusu iddialar için ortaya konan gerekçeleri temellendirmek pek de mümkün gözükmemektedir.

iv. Kar Maksimizasyonu ile Sermaye Birikimi: Neo liberal düşünce, sermaye birimini ekonomik faaliyetlerin temel hedefi olarak belirlemiş olması, aslında birçok sorunun asli kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü böyle bir hedef belirleme şekli, iktisadi faaliyetlerden beklenen toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri üretme, istihdam ve gelir oluşturma gibi asli gereksinimleri ortaya koyma zaruretinin göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca yapılan faaliyetin niteliği ve insanlık için gerekliliği, en azından ikinci plana atılmak suretiyle, birincil hedefe olabildiğince yüksek kar ile sermaye birikiminin alındığını görüyoruz. Hatta böyle bir gaye için mümkün olan her türlü davranış meşru görülebilmektedir. Bu yaklaşımın en masumu ve yaygını ise karın yükseltilmesi için emeğin ücretinin düşürülmesi veya onun üretim dışı bırakılmasıdır. Bu tutumun devamında talep daralmasına bağlı krize zemin hazırlanmış olması göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Kar maksimizasyonu ile sermaye birikimi, kapitalist sistemin varlığının sigortası niteliğinde bir anlayış olduğu muhakkaktır. Bu bağlamda, sermaye olarak nitelendirilen üretim araçları için öncelikle özel mülkiyet yolu açılmalı ve devamında da bunların olabildiğince az sayıda insanın elinde toplanması sağlanmalıdır ki kapitalizm güçlenerek varlığını devam ettirebilsin.

Lakin bu sürecin toplumda mutlak bir ayrışmaya dönüşeceği kaçınılmazdır. Bir tarafta bütün üretim araçlarına/sermayeye sahip olan elit küçük bir grup, diğer yanda ise söz konusu elit kesime emeğini kullandırmak suretiyle iâşesini sağlamaktan başka çaresi olmayan çok geniş bir kitle (Aydın; 2003: 6). Bu süreçte mülk sahibi konumunu koruyabilmek için emeğin ortaya koyduğu değer önemli bir kısmına el koymak zorundadır (Dobb'un 1999: 10) . Aksi takdirde emeğin güçlenmesi, azınlık olan mülk sahibinin varlığını sürdürmesine engel teşkil edecektir.

v. İktisadın Ahlaktan Yoksun Oluşu: Kapitalist temelli, liberal politikalara dayalı Klasik iktisadın geniş toplum kesimlerinin refah artışına katkı sağlamamasının bir diğer önemli nedeni kuşkusuz, her türlü iktisadi faaliyetin, hiçbir ahlaki kaygıya yer vermeden, yukarıda bahsedildiği şekliyle, sadece kar maksimizasyonu ve sermaye birikimi hedefi gözetilmek suretiyle gerçekleştirilmesidir.

Kabul etmeliyiz ki iktisadi faaliyetlerin birincil amacı, bireyin kısa yoldan zengin olması değil, toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlerin üretilmesi olmak zorundadır. Kapitalist anlayıştan önceki dönemde iktisadi faaliyetler esasen üretim, mübadeleden çok kullanım amacına yönelik gerçekleştirilmekteydi (Thomson, 1997: 12). Ancak bugün gerçekleşen üretim konusunda, toplumun ihtiyacının olup olmaması, hatta genel ahlaka ve yasalara aykırılık teşkil etmesi, işletmenin karlılığına ve toplam gelirine zarar vermediği müddetçe ekonomik doktrin için hiçbir anlam ifade etmemektedir.

Netice itibariyle toplumsal ahlaki ve yasal düzenlemeleri içselleştiremeyen klasik iktisadi düşünce, karı yükselterek sermaye birikimi oluşturabilmek için mümkün olduğunca söz konusu değerlerden uzak olma gayreti göstermektedir. Öte yandan sahip olduğu iktisadi güçle ülkedeki siyasal otoriteye uyguladığı baskı, sermaye sahiplerinin toplumsal ahlak ve yasal düzenlemelere karşı direnç gösterebilme becerisini arttırmaktadır. Böylelikle oluşan sermayenin, toplumdan uzaklaşarak tekelleşme eğilimini arttırarak, ülkede toplumun fakirleşmesine karşılık kriz ortamına zemin hazırlanmaktadır (Koh, The ve Tan; 2016: 92)

Bu noktada işletmelerden beklenen safi karlılık değil; fertlerin, toplumun ve devletin ihtiyaçları gözetilmek suretiyle üretim planlarının oluşturulmasıdır. Sanayileşmiş ülkelerde dahi toplumun azımsanmayacak bir bölümü yoksullukla mücadele etmek zorunda iken, işletmelerin, bu insanlar için istihdam oluşturacak ve onların temel ihtiyacı olan mal ve hizmetleri üretecek şekilde üretim planlaması yapmak yerine, karlılığı fazla olan yüksek gelirli insanların haz ve ihtiraslarını dürteleyerek oluşturulan suni talepler için mal ve hizmet üretiminin kabul edilebilir bir tarafı olmadığı kanaatindeyiz.

6. Klasik Üretim Faktörleri ve Serbest Piyasanın İşleyişi

Bütün Küre üzerinde hâkim kılınmaya çalışılan Neo-liberal politikaların etkinliğinin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde her geçen gün biraz daha belirgin hale geldiği açıkça izlenmektedir. Liberal politikalar, ideal anlamda bütün üretim faktörleri ile mal ve hizmetlerin, kısaca iktisadi varlıkların tamamının, ülkeler arasında serbestçe dolaşım, faaliyette bulunabilmesini öngörmektedir.

Lakin uygulamadaki gerçeğin, teorik öngörülerden bir hayli farklı olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Geleneksel teorideki üretim faktörlerinden nelerin, hangi ülke gruplarında kıt ya da yoğun olarak bulunduğu öncelikle bakmakta yarar var. Bu çerçevede genel bir bakışta; emek ve doğal kaynakların, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, sermaye ve müteşebbisin ise sanayileşmiş ülkelerde yoğunlaşmış olduğu açıkça görülebilmektedir.

Tablo 1: Üretim Faktörleri ve Üretimden Aldığı Paylar

Klasik Üretim Faktörleri	Yoğun Olduğu Ülke		Faktör Türü	Liberal Sistemden Faydalanma	Üretimden Aldığı Pay
	Az Gelişmiş	Gelişmiş			
Emek	x		Asıl	Hayır	Yetersiz
Sermaye		x	Türetilmiş	Evet	Aşırı fazla
D. Kaynaklar	x		Asıl	Hayır	Yetersiz
Müteşebbis		x	Türetilmiş	Evet	Aşırı Fazla

Ayrıca, adı geçen üretim faktörlerinin, hangilerinin serbest piyasa ekonomisi olarak ifade edilen Neo-liberal politikaların öngördüğü özgürlüklerden faydalanabildiğine bakmanın gerekli olduğu kanaatindeyiz. Böyle bir kaygı ile yapılacak gözlemde; gelişmiş ülkelerde arz fazlası olan sermaye ve müteşebbisin ilgili özgürlüklerden sınırsız bir şekilde yararlanabildiği, ancak azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde arz fazlası olan emek ve doğal kaynağın ise ait oldukları coğrafyalarda adeta tutsak oldukları rahatlıkla görülebilecektir.

Netice itibariyle, gelişmiş ülkelerde bol olan sermaye ve müteşebbis faizin ve karın yüksek olduğu ülkelere koşarak, gelirine yeni nemalar eklerken, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki arz fazlası üretim faktörleri ise kendi coğrafyalarındaki açlık düzeyindeki ücretlere adeta mahkûm edilmektedir.

7. Liberal Politikaların Krizler Tarihi

Tekelleşerek, sermaye birikimi sağlamayı amaç edinen Neo Liberal paradigma, yaklaşık son üç yüz yıldır Küre üzerindeki hâkimiyetini sürdürmesine rağmen, bu başarının(!) pek de masum ve hasarsız olduğunu iddia etmek mümkün gözükmemektedir. Çünkü geçen süre içinde ve halen insanlığın kahir ekseriyetinin bu başarıdan memnun olduğunu söyleyebilmeleri olası değildir.

Söz konusu başarısızlığın ve buna bağlı ortaya çıkan memnuniyetsizliğin temelinde, sermayenin tekelleşmesiyle beslenen yoksulluğun ve sık sık yaşanan milli ve küresel krizlerin etkilerini dikkate almak durumundayız. Bu bağlamda Neo-Liberal politikaları, doğası gereği kriz üretme özelliği olan bir sistem olarak da değerlendirmek yanlış olmasa gerek.

Liberal politikaların sıkça kendisini yenilemek zorunda kalması, esas itibariyle ürettiği krizlere geçici çözüm arayışının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Çünkü bir önceki yaklaşımın tıkanıp noktasında, diğer bir ifade ile üretilen yeni kriz sürecinde, kapitalizmin yeni bir yorumu ile karşı karşıya kalmaktayız. Aşağıda kapitalizmin ürettiği ve her seferinde biraz daha güçlenerek çıktığı krizler tarihi ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışılacaktır.

7.1. Merkantilizmin Çökerken: 1750'li Yıllar

Altın biriktirmeyi, ekonominin ve güçlü bir devlet olmanın temel hedefi olarak kabul eden Merkantilist düşüncenin, öngördüğü tek yönlü ticaret ve tek taraflı kazanç sistemi (Irvin, 2008: 95-98) bir süre sonra işlerliğini kaybederek iki tarafın ekonomisini de darboğaza sürüklemiştir.

1450'lerden başlayıp 1750'lerde son bulan Merkantilist düşüncenin yıkılışında, öngördüğü sistemin kaçınılmaz sonuçları rol almıştır. Çünkü Merkantilist sisteme göre, altın ve gümüşten oluşan değerli madenler, ihracat yapabilen birkaç ülkenin elinde toplanmıştır. Bu durum, bir yandan altın ve gümüş birikimi yapan ülkelerde fiyatların yükselmesine, makro dengelerin bozulmasına ve ihracatın zorlaşmasına neden olurken, diğer yandan hep ithalat yapmak zorunda kalan ülkeler ise tükenen altın rezervleri nedeniyle ithalat yapabilme yeterliliklerini kaybetmişlerdir (Gomes, 1987: 94-95)

Nihai olarak hep tek taraflı çıkara dayanan Merkantilist düşünce, bir müddet sonra kendisini ekonomik durgunluğu, ticaret ortaklarının ise büyük ölçüde çöküşüne zemin hazırlayarak o günkü şartlarda küresel bir kriz yaşanmasına neden olmuştur. Bu noktada gözlerden kaçmaması gereken husus, temelde sermaye birikimini amaçlayan sistem, ilerleyen süreçte talebin daralmasıyla öngördüğü sistemin devamlılığını sağlama yeterliliğini kaybetmiştir (Çelik, 2008: 7).

7.2. 1873 Ekonomik Krizi

Kapitalist sistemin sürüklendiği ikinci önemli kriz; ilk aşamada aşırı karla birlikte gerçekleşen üretim artışı ve bunun ortaya çıkardığı sermaye birikimine karşılık, devam eden süreçte talep yetersizliğiyle fiyatların düşmesi ve birçok firmanın zarar nedeniyle piyasadan çekilmek zorunda kalması şeklinde yaşanmıştır. Bu olumsuz süreç toplumda paniğe neden olurken, 18 Eylül 1873'te New York Menkul Kıymetler Borsası'nın faaliyetleri 10 gün süreyle durdurulmuştur (Barreyre, 2011: 403).

Hızlı sanayileşme ile birlikte fabrikalar üretimlerini yoğun bir şekilde artırmalarına karşılık, ürün ve gelirden ortaya çıkan bu iyileşmenin toplumsal hayata yansımaması nedeniyle yeterli talep oluşmadığı için fiyatlarda ani bir düşüşler yaşanmıştır (Kaynak, 2010; 172-174). Ortaya çıkan bu kriz halinde, birçok firma ürünlerine müşteri bulamama ya da maliyetinin altında satış yapmak zorunda kalmış, bu olumsuzluk firmaların; işçi çıkararak küçülmesine, el değiştirmesine ya da kapanmasına neden olmuştur. Aynı dönemde fabrikalarla birlikte birçok bankanın da piyasadan çekilmek zorunda kaldığı görülmektedir.

Krizlerin, sadece toplumsal çoğunluk için kriz olmasına rağmen, azınlık için her zaman yeni fırsatlar(!) anlamına geldiğini bir defa daha ifade etmek gerekirse; bu krizde de bu gerçeği net bir şekilde görüyoruz. Bu nedenle ilgili dönemde ayakta kalabilen birkaç sermaye sahibi ve banka, krizi kriz olarak yaşayan diğer banka ve fabrikaları çok düşük fiyatlardan satın almışlardır. Bu da piyasada çok daha güçlü yeni tekellerin oluşmasının önünü açmıştır (Karagül, 2018:200) Bu yaşananları, tarihte rekabetçi piyasadan tek el piyasasına geçişin ilk örneği olarak değerlendirmek mümkündür.

7.3. Dünya Ekonomik Bunalımı: 1929

Kapitalist iktisadi düzenin geniş toplum kesimleri için oluşturduğu üçüncü büyük kriz, Dünya Ekonomik Bunalımı adıyla 1929'da başlayan, ağır etkileri 1931 yılından itibaren hissedilen, alan ve etki boyutu itibarıyla öncekilerden çok daha ağır tahribatta neden olan küresel bir daralma sürecidir. Dünya tarihinin en büyük iktisadi krizi olarak tarihe geçen bu bunalımın nedenlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

İlki, var olan bankaların oldukça kötü bir yapıya sahip olmalarıdır. Çünkü ilgili dönemde piyasaları düzenleyecek, bankaların kredi ve rezerv oranlarını, şirketlerin ise mali tablolarının güvenilirliğini denetleyecek hiçbir yasal düzenleme bulunmamaktaydı. Her şey serbestti. Bu nedenle hiçbir denetime tabi olmadan her gün birkaç bankanın kurulduğunu görmek mümkündür (Turan, 2011: 58).

Diğer bir neden, gerek bir önceki 1873 Krizi, gerekse I. Dünya Savaşı nedeniyle var olan birçok şirketin piyasadan çekilmek zorunda kalmasıyla, ABD'deki mali sistemin rekabetçi özelliğini kaybetmesidir. Çünkü yeni dönemde mali piyasalar dinamizmini yitirmişti.

Üçüncü bir sebep ise 1920'li yıllarda yaşanan iktisadi sıkıntılar karşısında ABD'de Hoover yönetiminin liberal politikalarda ısrarcı olması söylenebilir. İlk yıllarda müdahaleyi kabul etmeyen söz konusu yönetim için ilerleyen yıllarda mecbur kaldığında iş işten çoktan geçmişti. Hükümetin hatasının en önemli göstergesi altın standardına bağlı kalmakta ısrar ediydi. Çünkü yönetimin altına bağlı olmadan para basmayı reddederek sıkı bir para politikası izlemesi; öncelikle piyasalardan paranın iyice çekilmesine, ardından her türlü ekonomik faaliyetin durmasına, reel sektörün daralmasına ve nihayet aşırı bir işsizliğe yol açmıştır (Caldwell ve O'Driscoll, 2007: 71).

Dile getirilmesi gereken bir başka neden ise Amerika'nın Dünya üzerindeki net borç veren ülke özelliğinde olmasıdır. Çünkü I. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin vermiş olduğu kredileri altın olarak geri alması mümkün değildi. Çünkü bütün altın stoklarını zaten kendisi kontrol ediyordu. ABD'nin verdiği borçları mal olarak almayı denemesi ise öncelikle kendi reel sektörüne zarar vermişti. Bunu önlemek için gümrük duvarları örülmesi ise karşılıklı olarak dış ticaretin yapılamaz hale gelmesine yol açmıştır. Bütün bunlar Amerika menşeli krizin küresel bir krize dönmesinin yolunu açmıştır.

7.4. Stagflasyon: 1970

Enflasyon ile işsizliğin/durgunluğun bir arada görülmesi anlamına gelen Stagflasyon, kapitalizmin yakın tarihte ürettiği ancak son olmayan bir başka kriz örneğidir. Söz konusu döneme kadar Philips Eğrisi gereğince, enflasyon ile işsizliğin bir arada olamayacağını öngören Keynesyen teoriye rağmen, 1970'li yıllarda tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Yaşanan krizin nedenlerinin başlıcalarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

Öncelikle Bretton Woods sisteminin işlerliğini kaybetmesi ve buna bağlı ortaya çıkan ticari daralma, Keynesyen düşüncenin hükümetleri, enflasyon ile mücadele edebilmek için sıkı

maliye politikasını öngörmesi, ekonomilerin ciddi bir biçimde daralma sürecine girmesine yol açmıştır. Aynı süreçte ortaya çıkan kar sıkışması, piyasa ekonomisinin işlerliğini büyük ölçüde zora sokmuştur.

İlgili dönemde yaşanan yüksek enflasyon ortamında artan işsizliğe rağmen, çalışanların mevcut hayat standartlarını koruması yönünde tutum takınılması, sendikalara güç vermiş bu da ücretlerin ve devamında maliyetlerle birlikte fiyatların artmasına neden olmuştur (Turan, 1987: 439). Olayın dışsal nedeni ise aynı dönemde yaşanan ve petrol fiyatlarının çok hızlı artmasına neden olan petrol krizidir. Bu gelişme, petrol ithalatı konusunda tamamen dışa bağımlı olan Avrupa ülkelerindeki maliyetleri belirgin bir şekilde yükseltmiştir (Barsky ve Kilian, 2000: 3)

Bütün bu gelişmelerin, özellikle Avrupa ülkelerinde fiyat artışlarının ve durgunluğun bir arada yaşanmasına neden olan temel faktörler olduğunu söylemek mümkündür.

Yaşanan bu krizle birlikte iktisadi düşüncede merkantilizm olarak adlandırılan, sıkı para politikasını ve liberal sistemi temel alan Klasik iktisadi düşünce yeni klasikler adıyla tekrar piyasaya çıkmışlardır.

7.5. Finansal Krizler: 1990–2010

1980'lerden itibaren şekil değiştiren Kapitalizmin, Neo Liberal politikalar olarak da adlandırılan sınırsız sermaye dolaşımına izin veren ve teşvik eden uygulamalarıyla o güne kadar yaşanan küresel krizler, yeni bir boyut kazanmıştır. 1980'lere kadar yaşanan krizler, ağırlıklı olarak reel sektörde çıkıp sonradan finans sektörünü etkilerken, 1990'lerden sonraki krizlerde tam tersi bir etkileşim görülmektedir. Çünkü ilgili dönemde yaşanan krizlerin, öncelikle sermaye piyasalarında ortaya çıkıp, sonradan mal piyasalarına sirayet ettiği bilinmektedir. Bunda da doğal olarak sermayeye tanınan aşırı serbestliğin rolünü inkâr edebilmek oldukça güçtür.

1980'li yıllarda başlayan IMF destekli finansal serbestleşme hareketlerinin temel dinamiklerini; önce döviz kuru çıpası, sonradan serbest döviz kuru uygulaması, sermaye hareketlerinin tam liberalleştirilmesi, özelleştirme programlarının desteklenmesi, mevduata verilen garantilerin artması ile sıkı para ve maliye politikaları şeklinde özetlemek mümkündür. Bu tür politikalar hayata geçirildiğinde kaçınılmaz olarak, yabancı sermaye girişlerinin hızlandığını, faiz oranları ve enflasyonun belli ölçüde düşme trendine girdiğini, artan ithalat ve tüketimin de etkisiyle tüketime dayalı iktisadi büyümenin gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Ancak üretimi destekleyici yapısal dönüşüm gerçekleştirilemediği için enflasyondaki düşme eğilimi sınırlı kalmaktadır. Ayrıca bu süreçte milli paraların aşırı değerlenmesi, ithalatı ve kısa vadeli dış borçları hızlı biçimde arttırmakta ve ihracatı azaltmaktadır. Ortaya çıkan dış açık ise kurda değer düşme beklentisini arttırırken, bu da yabancı yatırımcıları finansal yatırımlarını yurtdışına çıkarmaya itmektedir.

Yeni dönemde anlık kar peşinde koşan sermaye, ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya çok kısa sürelerde atlayabilme yeteneği kazanmıştır. Bu yetkinlikle, sermaye kontrol edilemez bir nitelik kazanmış ve neticede hem çıktığı hem de girdiği ülkelerde çok büyük tahribatlara neden olmaktadır. Sermaye hareketliliğinde yaşanan bu baş döndürücü gelişmelerde, son yıllarda sermaye mobilitesini teşvik eden politikaların yaygınlaşması ile söz konusu hareketliliğe olanak sağlayan yasal düzenlemelerin gerçekleşmesi, ayrıca bütün bunlara imkân veren teknolojik ve kurumsal alt yapının oluşturulmasının son derece önemli rolünün olduğunu vurgulamak durumundayız.

1997 ile 2010 yılları arasında Asya, Rusya, Türkiye, Latin Amerika ve ABD merkezli bütün dünyada yaşanan mali krizleri bu çerçevede ele almak mümkündür. Son dönemde dünyanın yaşamak zorunda kaldığı krizlerin sayısının bundan önceki yüz yılda görülenlerin sayısına eşit olması izaha muhtaç bir gelişme olsa gerek. Kuvvetle muhtemel ki söz konusu artışta, hızla kabuk değiştiren Kapitalizmin Neo-Liberal politikalar olarak ifade edilen uygulamalarla sermayeye hiç hak etmediği ölçüde, sınırsız özgürlükler verilmiş olmasının rolünü göz ardı edebilmek mümkün olmasa gerek.

i. Küresel Mali Kriz ve Nedenleri: 2008

İpotekli Konut Kredisi “Mortgage” adı verilen ve 2008 yılında yoğun bir şekilde kendisini hissettiren, Kapitalizmin en son ürettiği krizin etkileri ağır bir şekilde 2010 yılına kadar hissedilmiştir.

Söz konusu krizin nedenlerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür. Öncelikle asli sebebin sermayeye tanınan aşırı/sınırsız özgürlük olduğunu belirtmekte yarar var. Buna ilaveten; verilen kredilerin yeterli denetimden uzak olması, piyasalardaki sisli yapı, menkul kıymetlerin fonlanmasında ortaya çıkan sıkışıklık, konut fiyatlarındaki aşırı yükselmeler, kredi türev piyasalarının genişlemesi ve kredi derecelendirme sürecindeki sorunlar ve etkileri şeklinde sıralamak mümkündür.

Sermayenin aşırı özgürleştirilmesi: Son dönem yaşanan bütün küresel krizlerin temel nedeni hep sermayenin aşırı özgürleştirilmesine dayandığını iddia etmek yanlış olmasa gerek. Çünkü tekelleşmiş olan sermayenin, hiçbir denetim ve sınırla muhatap olmadan, istediği sektörde ve ülkede kontrolsüz bir şekilde hareket edebilme imkânı bulmasının, diğer reel üretim faktörleri aleyhine ciddi olumsuzlukların yaşanmasına neden olduğu görülmektedir. Bu çerçevede yaşanan menfi gelişmeleri aşağıdaki şekilde ele almak mümkündür (Kotte, 2010: 307

Denetimsiz verilen krediler ve likidite bolluğu: 2000 yılından itibaren finansal piyasalarda sürekli artış eğiliminde olan likidite bolluğu, krizin çıkışında önemli bir etkendi. Çünkü ortaya çıkan likidite bolluğunu eritebilmek için bankalar, özellikle konut sektöründe herhangi bir işi, geliri veya varlığı olmayan kişilere dahi kredi veremeye yönelmişlerdir. Kamuoyunda NINJA (No income, no job, no asset) kredileri olarak bilenen bu uygulamalar, başta konut fiyatları olmak üzere bütün varlık fiyatlarında aşırı bir artışa neden olmuştur. Ardından ortaya çıkan ilk geri ödeme problemi ile de ilgili fiyatlarda çok hızlı bir düşüş kaçınılmaz olmuştur.

Piyasalardaki sisli yapı: Tam rekabet piyasasının temel özelliklerinden olan şeffaflığın, mali piyasalarda reel piyasalardan çok daha az olması, yaşanan krizin ortaya çıkmasında bir başka belirleyici etken olmuştur. Çünkü ilgili piyasalardaki ilişkileri sağlıklı bir şekilde gözlemleyebilmek mümkün değildir. Kurumlar arası ilişkilerin girift ve iç içe geçmiş olması, bu çerçevede iç içe geçen türev piyasalarının oluşması, bırakın sıradan yatırımcıları, uzman kişilerin dahi her gün değişen, yenileşen ve farklılaşan finansal araçları takip etmesini imkânsızlaştırmıştır.

Konut piyasasındaki sorunlar: Yaşanan küresel finans krizinin ilk etkisi konut fiyatlarındaki düşüş olmuştur. Konut sektöründeki fiyat düşmesi bu sektöre dayalı finans aracı üretim sektörü mali açıdan destekleyen kurumların da çöküşünü beraberinde getirmiştir. Kısaca reel karşılığı olmayan türev finans araçlarının oluşturduğu balon ekonomisi, domino taşları gibi art arda batarak reel sektörü de etkiler bir boyut kanmıştır.

Menkul Kıymetleştirme: Menkul kıymetleştirme, kısaca likit akımların bir havuzda toplanıp, yatırımcılara sunulmak amacıyla mali bir varlık şeklinde menkul kıymetler oluşturulması olarak ifade edilebilir. İlgili dönemde ABD’de ortaya çıkan likiditenin bol olduğu süreçte oluşturulan bu sistemle bireyler olması gerekenden çok daha büyük miktarlarda kredi kullanma imkânı bulmuşlardır.

Derecelendirme kuruluşlarının rolü: Ülkeler ve büyük kuruluşlar için kredi notu veren, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının yaptığı bu değerlendirmelerin objektifliği her zaman tartışma konusu olmuştur. Birçoğu, haklarında değerlendirme yaptıkları kuruluşlarca finanse edilen ilgili kuruluşların, yaptığı bu derecelendirmelerin kendilerine finansman sağlayanlar ile rakiplerine karşı ne denli objektif olabildikleri, üzerinde durulması gereken önemli bir konu olsa gerek.

ii. Küresel Mali Krizin Yansımaları

Finans sektöründe başlayıp reel sektöre uzanan kriz, ilk etapta ABD olmak üzere onun ticari ortakları başta olmak üzere, birçok ülkeye yayılarak küresel bir boyut kazanmıştır. Bu

etkileşim neticesinde çok sayıdaki ülkede tüketimdeki daralmaya paralel olarak, üretimde ve büyümede ciddi düşüşler görülürken, işsizlik oranların da tarihi rekorlar kırılmıştır. Ayrıca bütün bunlara paralel olarak, ülkelerin dış ticaret hacimlerinde önemli daralmalar yaşanmıştır.

Küresel mali krizin iktisat politikası açısından en önemli etkisi düzenlemeci ve müdahaleci iktisadi yaklaşımların tekrar itibar kazanması olmuştur. Türkiye’de bu yöndeki yaklaşımlar yeterince dile getirilmemiş olsa da başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkenin, yaşanan krize karşı müdahaleci politikaları yoğun olarak kullandığını görmek mümkündür.

Özellikle hedge fonların ağırlıklı olduğu finans piyasalarının kendi kendini yönetebileceği yönündeki aşırı liberal yaklaşımlar, artık eskisi kadar itibar görmemektedir. Krizden olumsuz etkilenen firmaların, doğrudan kamu müdahalesine muhatap olmaları bu konudaki son derece önemli ayrıntılardandır.

Olayın bir başka çarpıcı yanı ise 2001 yılında Türkiye’de benzer şekilde krizden olumsuz etkilenen birçok banka ve özel sektör işletmesine karşı kamunun hiçbir müdahalede bulunmaması ve destek olmaması yönünde IMF’den ciddi uyarılar gelmiş, gereği de yapılmıştı. Lakin benzer olayların ABD’de gerçekleşen 2008 küresel krizinde, kamunun açıktan birçok şirketi fonlayarak kurtardığı görülmektedir.

8. Toplumların Refah Arayışı ve Ekonomik Krizler

Kapitalist sistemin bugüne kadar ürettiği belli başlı krizler, özet şeklinde yukarıda ele alınmış ve her birinin şekil olarak farklılık gösterse de mutlak surette talep yetersizliği, konusunda birbirleriyle benzerlik arz ettiği açıkça görülmektedir. Ortaya çıkışlarında farklılıklar olsa her birinde yaşanan talep daralması, asıl sebebin gelir yetersizliği nedeniyle talebin arz karşısında kifayetsiz kalması olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, üretim yapan müteşebbisin elde ettiği gelirden yeterince emeğe pay ayırmamasının rolünü inkâr etmek mümkün değildir.

Söz konusu talep yetersizliği, yurt içinde bireysel/toplumsal ölçekte olabildiği gibi uluslararası ölçekte ülke bazlı da olabilmektedir. Bireyin yeterince talep oluşturamamasında, üretimden yeterince pay almaması etken olurken, ülkelerin talep oluşturamamasında da Merkantilist anlayışa dayalı tek yanlı ticaret uygulamalarının rol aldığını göz ardı edebilmek mümkün değildir.

Birey ve ülkelerin talebindeki yetersizliğin neden olduğu krizlere çözüm adına ilgili kesimlerden üretim sürecinde alıkonan gelirle biriktirilen sermayenin, yine aynı kesime borç verildiğini görüyoruz. Bu sürecin sonunda borç kaynaklı gelir ile talebin desteklenmesiyle piyasanın bir süreliğine canlanması neticesinde, yaşanan krizin aşılarak çözüme ulaşıldığı, ekonominin canlandığı imajı toplumlara lanse edilmektedir.

Kapitalist sistem bu yeni yöntemle oluşturduğu suni pazar gücü ile mallarına müşteri oluşturarak hem kar ve hem de faiz geliri elde etmektedir. Bir müddet sonra doğal olarak üretmeyen bir toplumun aldığı borçları geri ödeyememesi neticesinde yeni bir kriz (bankacılık krizi) ortaya çıkmaktadır. Bu krizin çözümü için ise borçların sürdürülebilirliği ilkesi gereğince mevcut borçların bir kısmına yeniden yapılandırma, tamamen ödeme imkanı olmayanlar için ise ipotekli mal varlıklarına el koyma işlemi uygulanmaktadır.

Açıkça görüldüğü üzere bütün krizlerde hep daha güçlü olan kazanmaktadır. Olayın üzücü tarafı ise bu süreçlerin tamamında toplumların özverili refaha ulaşma çabaları, uygulanan kredi sistemi sebebiyle elindeki mevcut varlıklarında kaybolmasına neden olmaktadır.

SONUÇ

Doğadaki kaynaklar ile insanlığın ihtiyaçlarını karşılamak gibi son derece anlamlı bir hedefi olan iktisat biliminin, hale hazırda ulaştığı konumun maalesef bu hedeften bir hayli uzak olduğunu belirtmek durumundayız.

Dünya üzerinde toplam gelirden sürekli bir artış olmasına rağmen, yoksulluğun azaltılamaması üzerinde ciddiyetle durulması gereken, görmezlikten gelinemeyecek bir

durumdur. Bu anlamda özellikle gelir dağılımında ortaya çıkan çarpıklığın neden olduğu insani ve iktisadi sorunlar ile bunlara çözüm arayışı, sadece yoksul insanların değil, esasen bütün insanlığın ortak sorumluluğunda olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu sorunun kaynağında ise uygulanmakta olan, kar maksimizasyonu ile sermaye birikimini temel amaç edinen Neo liberal politikalar olduğu yönde genel bir kanaatin varlığını kabul etmek durumundayız.

Temel hedefe kar maksimizasyonu ile sermaye birikiminin konması, bir taraftan üretilen mal ve hizmetin asıl gayesinin insanlığın temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaklaşılmasına, diğer taraftan ise ortaya çıkan gelirin, topluma adil bir şekilde pay edilmesine engel teşkil etmektedir. Hal böyle olunca zaruri ihtiyaçları için gerekli olan gelire ulaşmayan geniş toplum kesimlerinde yaşanan talep daralması, ulusal ve küresel ölçekte talep yetersizliğine dayalı iktisadi krizlerin ortaya çalmasına neden olduğu görülmektedir.

Netice itibariyle bugünkü dünyanın gelir dağılımındaki adaletsizliğe dayalı krizlere kaynak teşkil eden iktisadi sorunlarının çözümü çerçevesinde ele alınması gereken en önemli husus, iktisat teorisinin içgüdüsüne yeni bir anlayış kazandırmak olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.

Buraya kadar geçmişten bugüne insanlığın muhatap olduğu ekonomik ve buna bağlı sosyal sorunları ve bunların nedenlerini değişik boyutlarıyla ortaya koymaya çalıştık. Bundan sonraki satırlarda ise çözüm adına bazı öneriler ortaya konmaya çalışılacaktır. Esasen ekonomik krizlerin ve sorunların nedenleri bağlamında yukarıda yer alan değerlendirmeler, aynı zamanda çözüm önerileri konusunda da bizlere kılavuzluk yapmaktadır. Bu çerçevede gezegende oluşan gelirden geniş toplum kesimlerinin özellikle emeği ve bilgi birikimi ile üretime katılanların daha fazla pay alabilmeleri ve böylelikle dünyanın daha yaşanabilir olması için önde gelen önerilerin bir dizisi aşağıda yer almaktadır.

- i. Yaşanan ekonomik krizlerin en azından daha seyrek ve hafif şiddetli kendisini hissettirmesi için ilk aşamada yapılması gereken, iktisat eğitiminden başlayarak tüm toplum katmanlarında, ekonomik faaliyetlerdeki amacın kar maksimizasyonu ile sermaye birikimi oluşturmak yerine, toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması gereğinin farkındalığı oluşturulması,
- ii. Ekonomik teorisinin ahlaki bir kaygısı yoktur yaklaşımının, doğru sonuçlar üretmediği gerçeğinin, yine aynı şekilde tüm toplum kesimlerinde hissedilmesi hususunda önlemler alınması,
- iii. Ülkede toplumsal değer algılarının tüketimden ziyade üretime kaydırılması,
- iv. Ülkede uygulanan iktisadi politikaların sosyal boyutunun daha fazla ön plana alınması,
- v. Tekelleşme konusunda katı önlemler gerekmekte,
- vi. Rekabet ortamının oluşmadığı piyasalarda firmalara serbest rekabet/davranış imkânı verilmemeli,
- vii. Kamu yatırımlarında ve teşviklerinde istihdam oluşturan üretime dönük projeler desteklenmeli,
- viii. Vergilendirmede öncelik; servet, lüks tüketim, gelir ve normal tüketim şeklinde sıralanmalıdır.
- ix. Kişilerin ihtiyaçları kapsamındaki konut ve araçlardan vergi alınmadan, ihtiyaç fazlası olanlardan hissedilir ölçüde vergi alınması,
- x. Kamu desteği özellikle tarımda ve sanayide büyük firmalarda ziyade aile işletmelerine yönelmeli,
- xi. Sermayeye verilen hak ve özgürlüklerin sınırı, emeğe verilen hak ve özgürlüklerle eş tutulmalı,

- xii. Stratejik alanlarda kamu üretimle birlikte ekonomik faaliyetlere katılırken, diğer alanda da düzenleyici ve denetleyici rolü etkin bir şekilde varlığını hissettirmeli,
- xiii. Nihayetinde yabancı firmaların, piyasayı ele geçirme ya da etkileme ölçeğinde varlık göstermesine fırsat verilmemelidir.

KAYNAKÇA

- Adelman, I. (2000), "Fifty Years Of Economic Development: What Have We Learned?" [Www.worldbank.org/research/abcde/eu-2000/pdf/adelman.pdf](http://www.worldbank.org/research/abcde/eu-2000/pdf/adelman.pdf). (11.6. 2019)
- Aısbett, Emma, (2004), "Why are The Critics So Convinced That Globalization is Bad For The Poor", NBER Globalization and Poverty Conference, September.
- Aktan, C. C., (1993), Çağdaş Liberal Düşünce Okulları ve Hayek, Hayek'te Serbest Piyasa Ekonomisi ve Özgür Toplum, Ankara: Anavatan Partisi Yayınları.
- Akyıldız, H. (2008), "Tartışılan Boyutlarıyla Homo Economicus", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y., C.13, S.2 S.29-40.
- Aydın, K, (2003), "Kapitalizm ve Kriz", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (6) : 1-10, / 2.
- Aydın, M. K, (2003), "Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (6) / 2 : 1-10
- Bakır, H. ve Bahtiyar, G., (2017), "Great Recession, Financialization and Marxian Political Economy", Sosyoekonomi, 25-(33), 241-259.
- Balkan, N, (1994), Kapitalizm ve Borç Krizi, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Barreyre, N.,(2011), "The Politics of Economic Crises: The Panic of 1873, The End of Reconstruction, and the Realignment of American Politics", The Journal of the Gilded Age and Progressive Era, Oct.
- Barsky, R. ve Kilian, B., (2000), A Monetary Explanation of The Great Stagflation of The 1970s, Working Paper 7547, Nber Working Paper Series, <http://www.nber.org/papers/w7547>. (15. 4 2019)
- Betham, J. (1781), An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, <https://www.utilitarianism.com/jeremy-bentham/index.html#one>
- Bourdieu, P, (2007), "The Essence Of Neoliberalism" Le Monde Diplometique, Aralık 1998. [Http://Mondediplo.Com/1998/12/08bourdieu](http://Mondediplo.Com/1998/12/08bourdieu) (16.12.2007)
- Caldwell, J., ve O'Driscoll, T., (2007) "What Caused the Great Depression?", Social Education, 71(2), pp 70–74 2007 National Council for the Social Studies.
- Çelik; Kenan, (2008), Uluslararası İktisat, Trabzon: Murathan yayınevi.
- Darıcan, M. F, (2013), Ekonomik Krizler ve Türkiye, İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi (İAÜD) Yıl 5, Sayı 17, Sayfa 39 - 46.
- Dobb, M. (1999), Kapitalizmin Dünü ve Bugünü, Çev. Kantur, F. İletişim yayınları,
- Dullien, S, (2010) The Financial And Economic Crisis And Global Economic Governance The financial And Economic Crisis Of 2008-2009 And Developing Countries, Edited By Sebastian Dullien, Vd., New York: United Nations.
- Gintis, H., (2005), Behavioral Game Theory And Contemporary Economic Theory, Analyse & Kritik, 27, 48–72.
- Gomes, L., (1987), "The Decline of Mercantilist Trade Doctrines", Foreign Trade and National Economy, London: Macmillan

- Gürak, Hasan, (2003). Küreselleşme Nereye Götürüyor, [Http://Www.Elebizbize.Com/Prof.Hasan.Gurak/Detay.Php?İd=98](http://www.elebizbize.com/prof.hasan.gurak/detay.php?id=98) Erişim Tarihi: 08.07.2007.
- IMF, (2007), Globalization: Threat Or Opportunity?, by IMF Staff [Http://Www.İmf.Org/External/Np/Exr/İb/2000/041200to.Htm](http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200to.htm) (15.12.2007)
- Irvin, J., (2008), Paradigm And Praxis : Seventeenth-Century Mercantilism And The Age Of Liberalism, The University of Toledo Digital Repository. <https://pdfs.semanticscholar.org/c327/1c95874a3130305cfe243bfa8d81e802b037.pdf> (6.7.2.17)
- Jose, C. (2011), History Of Economic Thought, University Of Calicut, İndia.
- Kaplan, M., (2014), Rasyonel İnsanının Problemlı Ekonomik Dünyası, Konya.
- Karagül, M., (2001), “Küreselleşme Küresel Kriz ve Türkiye” Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: II, Sayı 2.
- Karagül, M., (2018), Dünya Ekonomisi: Tehdit ve Fırsatlarıyla 4. Baskı, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Kaynak, M., (2010), “1873-1896 Krizi: Mit mi Gerçeklik mi?”, Ankara Üniversitesi Sbf, 65,2.
- Koh, H., The, L, S., Y., ve Tan, W., (2016), “Global Financial Crises: Origin and Management”, International Journal of Economics and Financial Issues, , 6(S3) 92-98.
- Kotte, D. J. (2010) “Factors in International Financial Crises: Early Lessons From The 2008-2009. Turmoil”, The Financial And Economic Crisis of 2008-2009 And Developing Countries, Edited by Sebastian Dullien, vd., New York: United Nations.
- Manisalı, E. (2004), Kapitalizmin Temel İçgüdüğü; İstanbul: Derin yayınları.
- Savas, D, (2010), “Finansal Krizleri_ Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlar”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 5, Bahar, 31-46.
- Şen H. V. Aktan C, (2001), “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Öneriler”, Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Kasım-Aralık 2001, Sayı:42, Cilt: II, Ss.1225-1230.
- Thomson, G. (1997), “Kapitalizm ve Sonrası: Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü” Çev. Berktaş, F. İstanbul: Kaynak (2. Baskı).
- Turan, S., (1987), “Stagflasyon ve Maliye Politikası”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 43.
- Turan, Z, (2011), “Kapitalizm ve Kriz”, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, S. 56-80 56.
- Ulaş, S.E. (2002), Felsefe Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Vriend, N. J., (1996), “Rational Behavior And Economic Theory”, Journal of Economic Behavior and Organization, Vol. 29 (1996) 263-285.
- Yay, T., (1993), F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Yayla, A., (1993), Liberal Bakışlar, Ankara: Siyasal Kitabevi.